

ЧАЛИЙ І. С.,

суддя

(Другий апеляційний

адміністративний суд)

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.25>**ДО ПИТАННЯ ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ЗАСУДЖЕНИХ ТА ЗВІЛЬНЕНИХ У США**

У статті розглянуто особливості практики забезпечення соціальної реабілітації засуджених та звільнених на прикладі Сполучених Штатів Америки, враховуючи високі показники рецидивної злочинності в цій країні, що межують із високим економічним розвитком. Станом на 2017 рік, за даними Національного інституту правосуддя, 75% звільнених правопорушників будуть знову ув'язнені протягом п'яти років після звільнення з в'язниці; цей високий рівень повторних злочинів зумовлений великою кількістю установ, зосереджених на покаранні, а не на реабілітації.

У США програми реабілітації зазвичай не дотримуються загального, чітко визначеного протоколу. Натомість втручання та послуги можуть істотно відрізнятися залежно від програми. Усі програми стосуються принаймні одного з факторів ризику, зазвичай пов'язаних із правопорушенням (наприклад, стан психічного здоров'я, вживання наркотиків, рівень освіти або статус зайнятості).

Прикладом однієї з найпопулярніших у США програм соціальної реабілітації є програма «Медіація в громаді» (Меріленд), орієнтована на побудову міцних зв'язків у громаді для полегшення процесу повернення правопорушника до громади після звільнення з в'язниці. Ця програма підтримує важливість міцних громадських та соціальних зв'язків, які сприяють успішному поверненню в суспільство та зменшенню рівня рецидивізму. За результатами проведеного дослідження встановлено, що учасники програми значно рідше були заарештовані (45%) порівняно з контрольною групою (58%), а також значно рідше засуджені (15%) порівняно з контрольною групою (30%). Також учасники програми суттєво рідше повертались до місць позбавлення волі (32%) порівняно з контрольною групою.

Досвід Сполучених Штатів Америки з організації програм реабілітації засуджених та звільнених є вкрай важливим для відпрацювання перспективних механізмів розбудови повноцінної системи реабілітації в Україні.

Ключові слова: відбування покарання, запобігання злочинності, засуджені, соціальна реабілітація, міжнародні норми.

Chalyi I. S. For the question of security practice of social rehabilitation of convicts and released in the USA

The article examines the special features of providing social rehabilitation practice of convicts and released persons on the example of the United States of America, given the high rates of recidivism in this country, bordering on high economic development. As of 2017, according to the National Institute of Justice, 75 % of discharged offenders will be re-incarcerated within five years after their release from prison; this high rate of recidivism is due to the large number of institutions focused on punishment rather than rehabilitation.

In the United States, rehabilitation programs usually do not follow a common, well-defined protocol. Instead, interventions and services may vary considerably depending on the program. All programs address at least one of the risk factors typically associated with an offense (e.g., mental health, drug use, educational level, or employment status).

An example of one of the most popular social rehabilitation programs in the United States is the Community Mediation Program (Maryland), which focuses on building strong relationships in society to facilitate the offender's return to the community after release from prison. This program supports the importance of strong public and social ties that promote successful reintegration and reduce recidivism. According to the results of the study, participants in the program were arrested much less frequently (45%) compared to the control group (58%) and were convicted much less often (15%) than the control group (30%). In addition, participants in the program were returned to their places of detention less frequently (32%) than the control group.

The experience of the United States of America in organizing rehabilitation programs for convicts and released persons is extremely important for working out promising mechanisms for the development of a full-fledged rehabilitation system in Ukraine.

Key words: *serving a sentence, crime prevention, convicts, social rehabilitation, international legislation.*

Вступ. У зв'язку зі значними прогалинами як в наукових засадах, так і у практичній діяльності організації процесу реабілітації засуджених та звільнених від відбування покарання, про що констатується у вітчизняній науці кримінально-виконавчого права, цікавість викликає те, яким чином забезпечується (і чи забезпечується взагалі) соціальна реабілітація в інших країнах. Проведений аналіз переконливо свідчить, що така реабілітація є головною метою корекційної системи будь якої країни, і ґрунтується вона на припущенні, що людина може виправитися та повернутися до життя без правопорушень. Спрямованість на реабілітацію зменшилась у 1970-х та 1980-х роках, але повернула свою популярність останніми роками.

Постановка завдання. Мета статті – розгляд особливостей практики забезпечення соціальної реабілітації засуджених та звільнених на прикладі Сполучених Штатів Америки, враховуючи високі показники рецидивної злочинності в цій країні, що межують із високим економічним розвитком.

Результати дослідження. Прийнята по завершенні 13 Конгресу Організації Об'єднаних Націй із профілактики злочинності та кримінального правосуддя Декларація підкреслює важливість вжиття заходів із підтримки соціальної реабілітації та соціальної реінтеграції в'язнів у суспільство. Розроблення інструктивного матеріалу в подальшому має бути доповнене конкретною технічною допомогою окремим державам-членам у всьому світі на підтримку здійснення нових або розширених програм реабілітації в тюрмах. Якісне планування, включаючи пристосування пропонованої програми на місцеві потреби, дотримання прав людини, а також стійкість, забезпечить ключові критерії відбору для такої підтримки, яка буде зосереджена на освіті, професійній підготовці і програмах роботи для ув'язнених [1].

Як основна мета ув'язнення реабілітація повинна включати широкий спектр програм, включаючи фізичне та психічне здоров'я, програми реабілітації наркозалежних осіб, фізичні навантаження, консультування, психосоціальну підтримку, курси освіти та професійної підготовки, творчу та культурну діяльність, можливість працювати та регулярний доступ до добре забезпечених бібліотек.

За умови прозорості та ефективної реалізації програми реабілітації, особливо робочі програми, допомагають ув'язненим, стимулюючи їх до фінансової підтримки сім'ї або вири-

шення власних фінансових питань, і водночас виробляють ресурси для внутрішнього користування. Це може бути у формі виробництва продуктів харчування для в'язниці, прибирання та обслуговування об'єктів або продажу товарів, вироблених в'язнями. Багато реабілітаційних проєктів можуть бути створені без значних ресурсів, а будь-який отриманий прибуток можна вкласти в покращення існуючих програм реабілітації або розроблення нових.

Саме по собі тюремне середовище – найчастіше жорстоке та ізолююче – може суперечити принципам реабілітації. Для всіх ув'язнених внутрішнє середовище установи є важливим визначальним фактором потенціалу реабілітації, включаючи побутові умови, поведіння персоналу та відносини з іншими засудженими. Відокремлення в'язнів від сімей та суспільства і потенційна втрата родинних зв'язків, житла є чинниками, які також можуть негативно впливати на їхню майбутню реабілітацію.

Програми реабілітації навряд чи матимуть успіх, якщо адміністрація не зможе гарантувати забезпечення фундаментальних прав засуджених, таких як: забезпечення безпечного середовища, гідних умов проживання, поживна їжа, безпечна вода, охорона здоров'я та регулярний контакт із родиною та друзями. Успішної реабілітації також важко досягти за відсутності ефективних систем для належної роботи з оцінки потреб, розподілу, класифікації та категоризації ув'язнених.

Надто каральні підходи до ув'язнення перешкоджають реабілітаційним заходам. Часте використання суворих дисциплінарних заходів, таких як одиночне ув'язнення або переведення, або обмеження участі у програмах як каральний захід може значно знизити як прогрес, так і мотивацію до реабілітації. Ув'язнені, які відбувають покарання в установах, віднесених до категорії підвищеної безпеки, часто взагалі не мають можливості брати участь у програмах.

Життя у в'язниці не надто сприяє навчанню, і засуджені повідомляють про труднощі з концентрацією уваги та відсутність підтримки і заохочення з боку персоналу установи. Наявність проблем із вживанням алкоголю, психотропних речовин, випадки насильства, криміногенна субкультура місць позбавлення волі також може серйозно вплинути на процес реабілітації. Хоча в'язниці в країнах із низьким рівнем доходу стикаються зі значними додатковими проблемами у здійсненні реабілітаційних програм, є приклади успішної реалізації таких проєктів навіть у найскладніших ситуаціях. Крім того, заклади, що надають пріоритет реабілітації, вважаються простішими в управлінні та потребують менших ресурсів у довгостроковій перспективі.

Отримання стабільної роботи після звільнення визнано одним із ключових факторів зниження рівня вчинення повторних правопорушень. Однак більшість роботодавців неохоче наймають людей, що відбували покарання у місцях позбавлення волі, внаслідок низької кваліфікації більшість засуджених можуть розраховувати виключно на низькооплачувану та тимчасову роботу. Крім того, багато засуджених мають проблеми з житлом, особливо якщо за час відбування покарання ними було втрачено родинні зв'язки. Ці фактори разом із відсутністю належної підтримки та супроводу засуджених після звільнення негативно впливають на успішність соціальної реабілітації багатьох засуджених.

З урахуванням наведених складнощів і ризиків, сучасна реабілітація включає широкий спектр програм, таких як підтримання психічного здоров'я, лікування та освітні послуги. Крім того, розроблені спеціальні програми для жінок, осіб, які вчинили сексуальне насильство, та для звільнених умовно-достроково. Програми реабілітації спрямовуються на зменшення рецидиву серед дорослих правопорушників шляхом поліпшення їхньої поведінки, навичок, психічного здоров'я, соціального функціонування та доступу до освіти і зайнятості. Правопорушники можуть стати учасниками реабілітаційних програм на різних етапах у системі кримінального правосуддя, і програми, як правило, надаються у поєднанні з певною формою санкцій (наприклад, позбавленням волі або випробуванням).

Соціальна реабілітація після відбування покарання спрямована на виявлення та вирішення проблем малозабезпеченої категорії засуджених (або тих, що після звільнення з виправної установи можуть бути віднесені до цієї категорії), надання їм адресної соціаль-

ної допомоги, що загалом сприятиме їх адаптації в суспільстві. Від ефективності заходів соціальної реабілітації значною мірою залежить поведінка звільненої особи і, відповідно, стан рецидивної злочинності. Основними складовими частинами соціальної реабілітації звільнених осіб є: розвиток соціальних компетенцій, уміння приймати правильні, «законослухняні» рішення, набуття ними соціальних навичок; налагодження контактів з оточенням, включаючи родину, друзів, працевлаштування тощо; надання допомоги для трудового та побутового влаштування; надання допомоги в отриманні необхідних документів, підтвердженні набутої професійної освіти, права на пенсію або інші соціальні виплати.

Таким чином, більшість програм реалізується у виправних установах під час відбування покарання або у громаді після звільнення правопорушника. Програми соціальної реабілітації, які базуються на громаді, можуть проводитися у таких установах, як психіатричні лікарні та амбулаторно-поліклінічні центри, в інтернатах, центрах тимчасового проживання, або так званих будинках «на півдорозі», або під наглядом і за участі органів пробації. Крім того, деякі програми реабілітації (наприклад, суди з наркотиків у Сполучених Штатах Америки) виступають альтернативою ув'язненню і є контрольовані в судовому порядку, надають лікування в поєднанні з наглядом за людьми, що вживають психоактивні речовини та мають психічні розлади.

У США станом на 2017 рік, за даними Національного інституту правосуддя, 75% звільнених правопорушників будуть знову ув'язнені протягом п'яти років після звільнення з в'язниці; цей високий рівень повторних злочинів зумовлений великою кількістю установ, зосереджених на покаранні, а не на реабілітації. Тоді як 84% державних установ пропонують здобути середню освіту, 27% – отримати ступінь бакалавра і майже всі федеральні в'язниці пропонують професійну підготовку, лише 44% приватних установ мають освітні програми взагалі. Хоча майже в усіх федеральних в'язницях є програми реабілітації алкогольної та наркотичної залежності, більше чверті всіх державних в'язниць не забезпечують ув'язнених можливістю пройти таке лікування. Окрім освітніх можливостей, засудженим надається можливість пройти курси профорієнтації, планування кар'єри і навіть працювати за межами в'язниці до звільнення. Наприклад, програма підготовки до звільнення у штаті Міннесота, яка дозволяє ув'язненим працювати в громаді за певний час до звільнення і визнається доволі ефективною. За статистикою, особи, які беруть участь у таких програмах, мають вдвічі більші шанси знайти роботу протягом перших двох років звільнення та на 17% рідше вчиняють повторні правопорушення [2].

У США програми реабілітації зазвичай не дотримуються загального, чітко визначеного протоколу. Натомість втручання та послуги можуть істотно відрізнятися залежно від програми. Усі програми стосуються принаймні одного з факторів ризику, зазвичай пов'язаних із правопорушенням (наприклад, стан психічного здоров'я, вживання наркотиків, рівень освіти або статус зайнятості). Наприклад, програма суду з наркотиків може надати правопорушнику лікування лише для вирішення питань зловживання наркотичними речовинами, пов'язаних з його правопорушенням, але частіше реабілітаційні програми поєднують у собі кілька послуг: лікування наркоманії, індивідуальне консультування та професійне навчання.

Загальні види лікувальних послуг, що надаються реабілітаційними програмами, включають групову роботу (структуровану за протокольним чи психо-виховним змістом); когнітивно-поведінкову терапію або подібні їй компоненти (навички мислення, профілактика рецидивів чи управління гнівом); консультування (групове, індивідуальне, менторське); академічну роботу (навчальні класи або коледж); зайнятість (звільнення від роботи, працевлаштування, професійне навчання); підтримуючі будинки (терапевтичне співтовариство, будинки «на півдорозі»); суд із питань наркотиків або інший спеціалізований суд; мульти-модальні, змішані методи лікування (індивідуальний підхід); інтенсивний нагляд (зменшений випробувальний термін або умовно-дострокове звільнення); відновлювальні втручання (посередництво, репарації, конференції потерпілих та правопорушників).

Ефективні програми реабілітації, як правило, використовують методи лікування, які базуються на теоріях змін поведінки та соціального навчання. Теорія поведінки припускає,

що люди можуть певним чином поводитися на основі досвіду підкріплення та покарання [3, с. 241]. На противагу цьому, теорія соціального навчання свідчить про те, що люди навчаються поведінки одне від одного за допомогою спостереження, наслідування та моделювання [4, с. 202]. Тому реабілітаційні програми покликані зменшити злочинну поведінку за рахунок позитивного підкріплення звичайної поведінки, засвоєної шляхом спостереження чи моделювання [5]. Наприклад, програма може допомогти учаснику навчитися управляти своїм гнівом, моделюючи натомість відповідні соціально прийнятні реакції.

Дослідження, проведене у 2019 році, виявило, що дорослі правопорушники, які брали участь у реабілітаційних програмах, демонстрували зменшення кількості злочинів порівняно з дорослими правопорушниками, які не брали участі. При цьому загальна участь у програмах реабілітації дорослих пов'язана зі статистично значущим зниженням рецидивізму. Однак деякі види послуг із лікування були більш успішними у зниженні рецидивізму, ніж інші. Програми, що включали групову роботу (структуровану за допомогою протокольного чи психоосвітнього контенту), когнітивно-поведінкову терапію (КПТ) або КПТ-подібні компоненти, консультування або лікування наркотичної залежності чи інші спеціалізовані судові моделі реабілітації, були пов'язані зі статистично значущим зниженням рецидивізму. Не було виявлено статистично значущих зменшень рецидивізму для інших видів реабілітаційних програм, таких як програми, пов'язані з роботою, академічні програми, підтримуючі програми забезпечення житлом, інтенсивний нагляд після звільнення [5].

Прикладом однієї з найпопулярніших у США програм соціальної реабілітації є програма «Медіація в громаді» (Меріленд), орієнтована на побудову міцних зв'язків у громаді для полегшення процесу повернення правопорушника до громади після звільнення з в'язниці. Ця програма об'єднує в'язнів, їхні родини та інших людей, які підтримують обговорення минулого досвіду та майбутніх очікувань на сесії медіації, щоб полегшити спілкування, розуміння та допомогти планувати дії після звільнення. Ця програма націлена на ув'язнених, які звертаються за послугами посередництва (медіації) та мають членів сім'ї та інших осіб, які підтримують громаду, погоджуючись брати участь. Загальна мета – допомогти ув'язненим перейти назад до спільноти, а також зменшити кількість повторних арештів та повторних покарань.

У період від 6 до 12 місяців до звільнення працівники Центру медіації надають ув'язненим інформацію, спочатку як групову презентацію, а потім на зустрічі з кожним ув'язненим. Ув'язнені можуть вирішити прохання про посередництво з будь-якою особою «зовні», яка була б важливою для їх звільнення, часто – із членами сім'ї. Потім співробітники Центру зв'язуються з цими особами та запрошують їх на зустріч до в'язниці до звільнення ув'язненого. Проводяться чотири обстеження для захисту жертв та забезпечення того, щоб судові заборони, у разі їх наявності, не були порушені. Якщо ці особи погоджуються брати участь у посередництві, то персонал може проводити кілька сеансів до звільнення ув'язненого. Такі сеанси веде досвідчений, неупереджений посередник, який заохочує мозковий шторм та творчі рішення, проте всі ідеї мають надходити від учасників. Медіація включає відкриті, чесні та часом болючі дискусії про минулий досвід, вирішення конфлікту, а також очікування після звільнення.

Ця програма підтримує важливість міцних громадських та соціальних зв'язків, які сприяють успішному поверненню в суспільство та зменшенню рівня рецидивізму. Зокрема, програма дозволяє ув'язненим та членам сім'ї (та іншим потенційним людям, які надають підтримку) зустрічатися та вести бесіду, за якою здійснює нагляд позаштатний посередник, щодо минулого досвіду (наприклад, почуття обурення чи сорому), занепокоєння з приводу різних очікувань та конкретних планів щодо приєднання до громади. Посередництво створює безпечний простір перед звільненням для подолання тривоги та управління конфліктами і відновлення підтримки сім'ї, що, як показано, є важливим для успішного повторного вступу в життя та зменшення рецидивізму. За результатами проведеного дослідження встановлено, що учасники програми значно рідше були заарештовані (45%) порівняно з контрольною групою (58%), а також значно рідше засуджені (15%) порівняно з контрольною

групою (30%). Також учасники програми суттєво рідше поверталися до місць позбавлення волі (32%) порівняно з контрольною групою [6].

Висновки. Досвід Сполучених Штатів Америки з організації програм реабілітації засуджених та звільнених є вкрай важливим для відпрацювання перспективних механізмів розбудови повноцінної системи реабілітації в Україні. Це зумовлено низкою факторів, серед яких слід виділити як високий рівень криміногенної зараженості осіб, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі, так і значні коливання пріоритетних підходів у роботі із засудженими, що має місце як в Україні, так і в США.

Список використаних джерел:

1. Rehabilitation and social reintegration of prisoners. The Doha Declaration: Promoting a Culture of Lawfulness. URL: <http://www.unodc.org/dohadeclaration/en/topics/prisoner-rehabilitation.html> (дата звернення: 12.10.2020).
2. Practice Profile: Rehabilitation Programs for Adult Offenders. National Institute of Justice, 2016. URL: <https://crimesolutions.ojp.gov/ratedpractices/101> (дата звернення: 12.10.2020).
3. Skinner, B.F. Science and Human Behavior. New York: Free Press, 1965. 480 p.
4. Bandura A. Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. Psychological Review 84(2):191, 1977. 215 p.
5. Lipsey M., Cullen, F. The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Reviews. Annual Review of Law and Social Science, 2007.
6. Flower S.M. Community Mediation Maryland: Reentry Mediation Recidivism Analysis. Greenbelt, Md.: Choice Research Associates, 2013. URL: <https://www.crimesolutions.gov/ProgramDetails.aspx?ID=528> (дата звернення: 12.10.2020).

